

HADİSÇİLERE YÖNELTİLEN BAZI ELEŞTİRİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Seyit AVCI*

Özet

Hiz. Peygamber'in hadislerini toplayarak kitaplara kaydeden, böylece hadislerin kaybolup gitmesini önleyerek İslam ümmetine büyük hizmet eden hadisçilere zaman içinde değişik fırka ve gruplar tarafından bazı eleştirilerin yapıldığı görülmüştür. Bu eleştiriler arasında hadisçilerin, çelişkili, uydurma rivayetler nakletmeleri, ilmin zâhiri ile yetinmeleri, ibadetlerini aksatmaları, Kuran'ı ihmal etmeleri, manâ ile rivayete cevaz vermeleri, giybet etmeleri, ilimleriyle gurura kapılmaları, dünya menfaati peşinde koşmaları, hadisin fıkını az anlamaları gibi iddialar yer almaktadır. Ne var ki bu iddialar, bütün hadisçilere yönelik olmakta daha çok, belli bazı kişileri hedef alan mevzî eleştirilerdir. Buradan hareketle hadisçilerin tamamını töhmet altına almanın ne kadar tutarlı olduğu hususu tartışılmalıdır. Hadisçilerin bütün faaliyetleri müslümanların daha dindar olmaları, hadise daha fazla bağlı kalmaları amacına yönelik olarak gerçekleşmiştir. Bu uğurda üzerlerine düşen görevi en titiz şekilde yerine getirdiklerine tarihin şahitlik ettiği hadisçiler, İslam coğrafyasının değişik bölgelerine yayılan hadisleri toplayarak, güçlerinin yettiği kadar onları ince bir elemeyden geçirdikten sonra hadis olarak nakletmişlerdir. Gerçekleştirilen bu büyük çalışmaları gölgelemeye kimsenin hakkı yoktur. Müslümanların Hiz. Peygamber'e ait olan her şeyi en küçük detayına varıncaya kadar bilmelerinde, hadise dayalı bir İslam anlayışının oluşturulmasında en büyük pay hiç şüphesiz hadisçilerindir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadisçi, Eleştiri, Rivayet, İlim.

Evaluation Of Criticism About Narrators

Abstract

By the time some different schools and groups of societies have criticized the narrators who collected the hadithes of the prophet recording in books and serving Muslim ummah by protecting them from getting lost. Within these critics are some that claim narrators related contradicting make up, traditions, contended with verbal knowledge, become irregular with their prayers, neglected the Holy Qur'an, allowed to rumour by nearing their gossiping, being proud of their

* Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı
savci968@myynet.com

knowledge running after wordly benefits and had failed to understand the sense of hadith. However these critics are not against all narrators but meaning to certain groups to criticize.

Thus putting all narrators under suspicion is not consistent and do not agree with the science of knowledge. All activities of narrators mean to make Muslims more religious and follow hadithes more. The narrators whom history witnessed that the fulfilled their duties peewishly in collecting the hadithes scattered to different regions of Islamic geography having done their best in refining them then related those as hadithes. No one is entitled to blind these works. Muslims' learning all details about the Prophet, for sure, owe much the understanding of Islam depending on hadith and narrators have the greatest role in this service.

Key Words: Hadith, Traditionist, Criticism, Rumor, Science

Giriş

İslâmî ilimler hicri II. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlamış ve bu yüzyılla birlikte her ilim dalı kendi metod ve sistematüğini oluşturmaya, bunları geliştirmeye çalışmıştır. Değişik branşlar adı altında ortaya çıkan bu disiplinlerden her biri, kendi yolunu en doğru ve en üstün yol olarak görme eğilimine kapılmış, diğer disiplinleri tutarlı tutarsız bir takım eleştirilere tâbi tutmuşlardır. Disiplinler arası bu eleştiriler normal olmakla birlikte, söz konusu eleştirilerin zaman zaman insaf sınırlarını aştığı da olmuştur.

Hz. Peygamber'in en değerli mirası olan hadislerin sonraki kuşaklara aktarılmasında büyük hizmetleri geçen hadis ilmi mensupları da bu eleştirilerden kurtulamamışlardır. Tarih içinde özellikle kelâmcılar tarafından hadisçilere ağır eleştiriler yöneltilmiştir. Kelâmcılar, hadisçileri uydurma ve çelişkili rivayetler nakletmekle, dolayısıyla ihtilafların artmasına, fırkaların çoğalmasına, müslümanlar arasındaki bağların koparak birbirlerini küfürle itham etmelerine, bunun sonucunda da her fırkanın kendi mezhebi için bir takım hadislere bağlanabilmelerine imkan vermekle suçlamışlardır.¹ Bunun sonucu olarak hadisçilerin ahkâma dair rivayet ettikleri hadislerin çokluğu sebebiyle fakihlerin farklı fetvalar verdiklerini, pek çok fıkıh meselelerinde Hicaz ekolü ile Irak ekolünün ayrıldığını, her bir ekolün hadisçilerin rivayetlerinden bir esasa dayandıklarını söylemişler, teşbih ifade eden hadisleri rivayet etmekle de hadisçilerin Allah'a iftira ettiklerini iddia etmişlerdir.² Bunların dı-

¹ İbn Kuteybe, *Tevlû muhtelif'l-hadis*, Beyrut 1972, s. 3.

² İbn Kuteybe, a.g.e., s. 7.

şında hadisçilerin rivayetleriyle İslâm düşmanlarını İslâm'ın üzerine kışkırttıklarını, zındıkları güldürttüklerini, İslâm'a girmeye meyli olanları soğuttuklarını, şüphede olanların şüphelerini artırdıklarını söylemişlerdir.³

Kelâmcıların bu suçlamalarının yanı sıra Hz. Peygamber döneminde zühd kavramıyla ifade edilen bu hayatı şeklini yaşamaya çalışan tasavvuf erbâbı bazı sûfilerin de hadisçileri hedef alan bir takım açıklamalarda bulundukları müşâhede edilmiştir. Bazı kelâmcılar ve sûfiler tarafından İslâm Dini'nin temel ikinci kaynağı durumunda olan hadis ilmine ve bu ilmin mensuplarına yapılan eleştirilerin değerlendirilmesi, ilmî kriterler içinde bu eleştirilere cevap verilmesi gerekmektedir. Hadisçilere yapılan bu eleştirileri şöylece sıralayabiliriz:

1. İsnad Usûlünün Güvenilir Olmadığı

Rivayet edilen haberlerin kimden alındığını gösteren birer belge mahiyetinde olan sened veya sözü söyleyene nispet etmek anlamına gelen isnad usûlü, ilk önce hadisçiler tarafından kullanılmış, bu usûl daha sonra diğer ilim mensupları tarafından da benimsenerek uygulanmıştır. İsnad usûlünün ortaya çıkışında müslümanlar arasında çıkan fitne olayları etkili olmuş, bu olaylar Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin ona ait oluşunun tespitinde bir rivayet zincirini zaruri kılmıştır. Hadislerdeki rivayet zincirinin asıl amacı hadisleri yalan ve iftiralarından, başkalarının sözlerinden korumaktır. Bu açıdan dinin kendisi demek olan hadislerin isnadsız rivayet edilmesi düşünülemez.⁴ İsnadı olmayan hadislerin hadis literatüründe ilmî bir değeri yoktur.⁵ Eğer hadisçilerin geliştirdikleri isnad usûlü olmasaydı isteyen istediğini söyler,⁶ böylece gece odun toplayıp da içinde ne olduğunu bilmeyen birinin yaptığı gibi hadislerle her türlü şâibe karışır,⁷ bunun sonucunda da hadisler korunamaz hale gelirdi.⁸

³ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 8.

⁴ Müslim, Mukaddime 5; Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*, Kahire 1970, s. 59; Süyûtî, *Tenvîru'l-havâlik şerhu Muvatta'i Mâlik*, Beyrut ts., s. 3.

⁵ Ebû Gudde, *Lemhât min târihi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1984, s. 76.

⁶ Müslim, Mukaddime 5; Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, (thk. M. Saîd Hatiboğlu), Ankara 1971, s. 41.

⁷ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*, Beyrut ts., I, 433; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Halep 1964, s. 22

⁸ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1977, s. 6

İsnada verilen bu önem ve değer isnadın her açıdan güvenilir, tam ve kusursuz bir yol olduğunu da göstermez. Zira rivayet zinciri demek olan senedler, her biri birer insan olan râvilerden oluştuğundan bu râvilerin akıl ve zeka durumları, ezber yetenekleri de birbirlerinden farklılık arzedecektir. Bu noktaya dikkat çeken bazı sûfi âlimler tarafından isnadı oluşturan râvilerin ne kadar âdil olurlarsa olsun yanlış ve unutkanın kaynağı olan vehimden, tevil ve tahrifin sebebi olan manâ ile rivayetten korunmuş olmadıkları belirtilmiştir.⁹

Bu iddia esas itibariyle doğrudur. Râviler ne kadar sika olsalar bile yanlış ve hatadan kurtulamamışlardır. Zaten "nisyân ile malûl" olan, genellikle unutma ve hatadan uzak kalamayan insanoğlundan bunu beklemek de doğru değildir. Sahâbe kuşağı içinde bile yaşlılık sebebiyle hadisleri unuttuklarını söyleyenler, farklı rivayet ettiklerinden dolayı birbirlerini eleştirenler olmuştur.¹⁰ Bu durum diğer kuşaklar için de söz konusudur. Hadislerdeki ihtilaflardan kaynaklanan rivayetlerin bu sahada yazılan eserlerde önemli yer tutması durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır.

10| db

Sûfiler, rivayet yolunun zaafı olarak gördüğü yanlış ve manâ ile rivayete karşı keşif metodunu alternatif olarak gösterirler. Onlara göre, senedi yönünden sahih olan nice hadisler vardır ki keşif ehl-i olan mükâşif, onu Hz. Peygamber'e sorar. Hz. Peygamber onu kabul etmez, "Ben böyle bir şey demedim, bununla hükmetmedim" buyurur. Böylece o mükâşif, bu hadisin zayıf olduğunu bilir ve onunla amelî terkeder. Her ne kadar tarikinin sıhhati sebebiyle hadisçiler o hadisle amel etse de, gerçekte öyle değildir. Mükâşif, ehl-i nakle göre sahih olan bu hadisin senedini kimin uydurduğunu bilir. Ya o şahsın ismi kendisine açıklanır, ya da o sûreti kendisine gösterilir. Yine senedinin zayıf olması sebebiyle, kendisiyle amelin terkedildiği nice zayıf hadisler vardır ki, gerçekte sahihtir. Sened içindeki yalancı râvi bir hadis uydurmadığı ve doğru söylediği halde muhaddis ona güvenmediğinden onu reddeder. Bu râvi tek kaldığı ve medâr-ı hadis olduğu zaman da böyledir.¹¹ Bu zatların keşifle-

⁹ İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, (çev. Nuri Gençosman, İstanbul 1990), s. 230.

¹⁰ Örnekler için bk. İbn Mâce, *Mukaddime* 3; Dârimî, *Mukaddime* 25; Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî*, Beyrut ts., I, 167.

¹¹ İbn Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Mısır, 1329, I, 150 (14.bab). Benzer bilgiler için bk. a.g.e., II, 376 (187 bab); Aliyyü'l-Karî, *el-Masnû fî ma'rîfeti'l-mevzû* (thk. A. Ebû Gudde), Beyrut 1389, s. 273 (Ebu Gudde'nin dipnotu); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Beyrut 1985, I, 9.

rinde Hz. Peygamber'i gördükleri, Hz. Peygamber'in kendilerine nakil yönünden zayıf olan hadisleri tashih ettiği,¹² bazılarının ulaştığı manevi makâmı bir tahdis-i nimet kabilinden zikretmek üzere Resûlullah (s.a.)'e bütün hadisleri arzettiği, Resûl-i Ekrem'in kendisine nakil yönünden sahih olan pek çok hadis için öyle bir hadis demediği, yine rivayet açısından zayıf nice hadisler için ise öyle bir hadis söylediği şeklinde bazı bilgiler nakledilmiştir.¹³ Bunun sonucu olarak bazı sûfiler kullandıklarını iddia ettikleri keşif yoluyla hadis rivayetinin isnad yoluyla hadis rivayetinden daha güvenilir bir yol olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Ne var ki keşif yoluyla nakledildiği iddia edilen hadisler,¹⁴ "Küntü kenzen mahfiyyen: Ben gizli bir hazine idim"¹⁵ hadisi dışında hemen hemen hepsinin hadis kaynaklarında sahih veya zayıf bir şekilde isnadlarına rastlanmaktadır.¹⁶ Bu durumda hadisçilerin kullandığı isnad usûlünün mevcut şartlar içinde en güvenilir yol olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen bu iddiaları dile getiren İbn Arabî (ö.638/1240), en büyük ve en meşhur eseri Fütûhât'ta hadisleri genellikle isnadlarıyla birlikte zikretmiştir. İbn Arabî'ye ait olan râvilerin yanılma ve unutmaları eleştirisi başkaları tarafından da benimsenmiş,¹⁷ hadis hafızlarının bir hadisi senedle naklettikleri, sûfilerin ise bizzat Hz. Peygamber'in kendisinden aldıkları iddia edilerek bir rivayetin senedinin malum olmamasından gerçekte o şeyin sabit olmamasının lazım gelmediği, belki keşif sahih olunca onun daha esah olduğu, keşifte vehim ve hayal bulunmadığı ileri sürülmüştür.¹⁸

Hadisçiler, sûfiler tarafından ortaya atılan bu keşif metodunun ilmîliğini kabul etmemişlerdir. Keşif yoluyla şer'î bir hükmün sabit olmayacağı konusunda görüş birliği içindedirler. Çünkü dünya hayatında hükümler dış görünüşe, yani zâhire göre verilir, bâtına,

¹² İbn Arabî, a.g.e., IV, 28 (420. bab).

¹³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Beyrut 1979, V, 190.

¹⁴ Örnekler için bk. Avcı, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, Bursevî Örneği, Konya 2004, s. 256-277.

¹⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*, II, 322, a. mlf., *Füsûsu'l-hikem*, s. 304.

¹⁶ Zerkeşi, *et-Tezkira fî'l-ehâdis'il-müştehra*, Beyrut ts., s. 136; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şeniati'l mevzu'a*, Beyrut 1981, I, 148; Hindî, *Tezkiratu'l-mevzûât*, Beyrut 1399, s. 11; Karî, *Masnû*, s. 141-142; Aclûnî, a.g.e., II, 173.

¹⁷ Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, İstanbul 1313, s. 92; *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Bursa Genel, nr. 35, vr. 46b; am.lf., *Ferahu'r-rûh*, İstanbul 1294, II, 6; *Temâmü'l-feyz fî bâbî'r-ricâl*, Koyunoğlu nr. 1501 vr. 193b; *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, İstanbul 1389, III, 548.

¹⁸ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, İstanbul 1290, s. 2; a.mlf., *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Bursa Genel, nr. 37, vr. 4^a

keşfe göre verilmez. Bu prensipten vazgeçilemez.¹⁹ Hadislerin sıhhatinin belirlenmesinde esas alınan şartların ekolden ekole, hadisçiden hadisçiye farklılık gösterdiği, bunun ictihada dayandığı, bu alanda bir izafiliğe yol açtığı, böyle olunca birine göre sahih olan bir hadisin bir başkasına göre hasen, zayıf, hatta uydurma olabildiği doğrudur.²⁰ Bu izafilik yalnız hadis ilmi için değil, bütün ilimler için söz konusudur. İslam, isabet eden hakime iki ecir, yanılana da bir ecir vadederek bu izafiliğin neticesini meşru görmüş, ona da sevap vadetmiştir.²¹

Sûfilerin başta İbn Arabî olmak üzere dikkat çektikleri ikinci bir nokta da "manâ ile rivayetin tevil ve tahrifin sebebi olması"²² meselesidir. İbn Arabî'nin bu görüşü başkaları tarafından da dile getirilmiş, hadisçiler hakkında "nakl ale'l-ma'nâ ederler ki, mebde-i te'vilât ve't-tahrîfâtır"²³ denilmiştir.

Hadis metinlerinde hiçbir değişiklik yapmadan Hz. Peygamber'in ağzından çıkan harf ve kelimelerle nakletme demek olan lafızla rivayetin aksine, hadisi ya kısaltarak ya da hadis metnindeki kelimelerin eş anlamlılarını kullanarak, fakat her durumda hadisin asıl manâsını bozmadan yapılan rivayetlere manâ ile rivayet denilmektedir.²⁴ Manâ ile rivayet meselesi hadisçiler arasında münâkaşa konusu olsa bile çoğunluğa göre caiz görülmüştür. Câiz olduğunu savunanların en güçlü delilleri, İslâm Dini'nin başka milletler için kendi dilleriyle izahının cevazı üzerindeki icmadır. Buna göre aynı şeyin Arapçaya çevrilmesi daha evlâ olur.²⁵ İbn Sirîn (ö.110/728), İmam Mâlik (ö.179/795), İbn Uyeyne (ö.198/813) ve İbn Hazm (ö.457/1065) gibi âlimler, manâ ile rivayete karşı çıkmışlardır.²⁶

¹⁹ Karî, *Masnû*, s. 84-85, 217-218; Leknevî, *el-Âsâru'l-merfûa*, Beyrut 1984, s. 76; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z zaîfe ve'l-mevzûa*, Beyrut 1374, I, 144. İbrahim Canan keşif le hadisi savunan tek bir muhaddisin çıkmadığını söylemiştir. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1988, II, 68.

²⁰ Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1999, s. 18.

²¹ Buhârî, *I'tisâm* 21; Müslim, *Akdiye* 15.

²² *Fusûsu'l-hikem*, (çev. Nuri Gençosman), s. 230.

²³ Bursevî, *Şerhu'l-Erbain*, s. 92; a.mlf., *Rûhu'l-beyân*, III, 548; *Şerhu Nuhbe*, Bursa Genel, nr. 36, vr. 138b-139a.

²⁴ Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1985, s. 372.

²⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, Kahire 1968, s. 212; Süyûtî, *Tedribu'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, (thk. Abdülvehhab Abdullatif), Beyrut 1979, II, 99-101; Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Kahire 1968, II, 93.

²⁶ İmam Mâlik'in manâ ile rivayeti câiz gördüğü de nakledilmiştir. Ahmed Naim, *Tecrid Tercemesi*, Ankara 1981, I, 454; bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1985, VII, 158-159; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Medine ts., s. 198-211; Kâdî

Asıl olan Kur'an âyetleri gibi hadislerin de orijinal şekilleriyle rivayet edilmesidir. Fakat bunun çok zor olması, hadislerin daha sonraki dönemlerde yazıya geçirilmesi manâ ile rivayeti ister istemez zorunlu kılmıştır.

Sûfiler tarafından iddia edilen isnadın tam güvenilir bir usûl olmadığı, isnad yoluyla rivayet edilen metinlerin lafzî rivayet yanında manâ ile rivayete dayandığı, bunun da hataya açık olduğu görüşü hadisçiler tarafından benimsenmemiştir. Hadislerin Hz. Peygamber'e ulaştığını gösteren isnadlar eleştirilebilir olmakla birlikte, şer'î hükümlerin doğru olarak bilinmesinde tek yoldur.²⁷ Yani isnadlar hadislerin şahitleridir. Kur'an'ın metodu da budur. Allah Teâlâ, kitabında hükümlerinin uygulanmasında şehâdet yoluna başvurmakta, "İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi şahit tutun"²⁸ buyurmaktadır. Burada mesele şahitliğin güvenilir şekilde yapıp yapılmadığının tespiti. Bunun için yine Kur'an deyimiyle "Eğer fâsıkın biri size bir haber getirirse, aslı olup olmadığını araştırın"²⁹ prensibi devreye girer ki hadisçilerin yaptığı da zaten isnadları inceleyerek râvileri cerh ve ta'dil etmekten ibarettir.

db | 13

Sonuç olarak Hatîb Bağdadî (ö.463/1071)'nin de ifade ettiği gibi isnadlar şer'î hükümlerin sahih olarak bilinmesinde tek yoldur.³⁰ Hatasıyla sevabıyla isnad usûlü geçmişte olduğu gibi bugün de alternatifsiz tek ilmî metoddur.

2. Hadisleri Anlamaya Önem Vermedikleri

Bazı sufi müellifler, muhaddislere karşı ağır sayılabilecek eleştiriler yöneltir, onları anlayışlarının kılığıyla itham ederler.³¹ Sûfilere göre herkes hadislerdeki asıl maksadı kavrayamaz. Her asırda gelen âlimler hadisleri şerhetmeye ve manâları keşfetmeye çalışırlar. Fakat hadislerdeki ince kavramları anlamaktan âciz olanlar yanlış tevillere kapılarak kişisel hükümlerle oylanırlar.

Iyâz, *İlmâ*, s. 174-181; Süyûtî, *Tedrib*, II, 98; Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, Beyrut 1987, s. 221-225; Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs*, s. 136; Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn ev inayeti'l-ümme'ti'l-İslamiyye bi's-sünneti'n-Nebeviyye*, Mısır 1958, s. 201-207; Ahmed Naim, *Tecrid*, I, 454-468; Nuruddîn İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dimeşk 1981, s. 227-230.

²⁷ Hatîb, *Şeref*, s. 41; bk. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, Mısır 1970, s. 128. bk. Müslim, *Mukaddime*; Süyûtî, *Tedrib*, II, 159-160.

²⁸ Talâk (65) 2; bk. Bakara (2), 282.

²⁹ Hucurât (49), 6.

³⁰ Hatîb, *Şeref*, s. 41.

³¹ Bursevî, *Hadîs-i Erbaîn Tercemesi*, İstanbul 1307, s. 194.

Hız. Peygamber'in sözlerinin son derece derli toplu olduğu, zengin ve ince manâlar içerdiiği, her âlimin ondan gücü ölçüsünde bir şeyler anlamaya çalıştığı, halbuki bazı durumlarda Hız. Peygamber'in kastettiği anlamın yakalanamadığı halde, o konuda son sözün söylenmeye çalışıldığı ifade edilmektedir.³² Nitekim İbn Arabî (ö.638/1240) de Fütûhât'ın 29. bâbının sonlarında ilimlerini ölümlerden alan ulemanın, fakih ve muhaddislerin şeriatın bazı sırlarını bilemeyeceklerini belirtir.³³ Bu ifadesiyle ehl-i keşfin mertebe bakımından hadisçilerden üstün olduğunu vurgulamak istemektedir. Muhaliflerin daha çok hadisçilerin usûl-i fikhı, hadislerin ihtiva ettiği delil olma yönlerini fazla bilmediklerini dillerine doladıkları göz önüne alındığında, hadisçinin sadece bir râvi ve muhaddis olarak yetinmemesi gerekir. Kişi, çok hadis yazmak ve nakletmekle fakih olmaz. Hadisin manâlarını anlamak için derin ve etraflıca düşünmekle anlayış kazanabilir. Hadisçi, hadisleri derinlemesine bildiği zaman, tenkitçi ağızlardan korunacak, göz ve gönüllerde yer tutacaktır.³⁴ Hadisçi, özellikle hadislerden hüküm çıkaracak derecede hadislerin özüne nüfûz etmeye çalışmalıdır. Hız. Peygamber'den nakledilen binlerce hadis içinde neyin nâsih, neyin mensûh olduğunu, hangi hadisin çelişğinin, yani muârazının bulunup bulunmadığını bilmek hadis ilminde derin bilgiye, diğer bir ifade ile hadisleri anlamaya yönelik fıkhu'l-hadis melekeseine sahip olmayı gerektirmektedir. Her hadisle amel edilir düşüncesi, her zaman tutarlı olmamaktadır. Yüzlerce hadis karşısında hangisiyle amel edileceği, aralarında nasıl bir tercih yapılacağı bazen içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Leys b. Sa'd (ö.175/791)'ın birçok hadis topladığı, hangisiyle amel edeceği konusunda şaşırıp kaldığı, İmam Mâlik (ö.179/795)'e arzettiği zaman onun bazılarını alıp bazılarını bırakmasını söylediđi³⁵, Ebû Hanife'nin öğrencilerinden Züfer (ö. 158/ 775)'in bir hadisçiye; "Bununla amel edilir, şununla edilemez; şu nasihtir, bu da mensuhtur"³⁶ demesi, hadislerin bir elemeye tâbi tutulmasının gereğini göstermektedir. Burada muhaddis-fakih arasındaki fark göze çarpmaktadır. Demek ki her hadisçi, aynı zamanda o hadisi anlayan fakih ve müctehid olamamaktadır. Hadisçilerin

³² Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, (hızr. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul 1997, II, 28-29.

³³ İbn Arabî, *Fütûhât*, I, 198.

³⁴ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1982, s. 66-67; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 111.

³⁵ Muhammed Avvâme, *Eseru'l-hadîs*, (trc. M. Hayri Kırbasoğlu, *İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü*), s. 44.

³⁶ Avvâme, a.g.e., s. 45

görevi, daha çok hadisleri toplama ve onları rivayet etmektir. Rivayet edilen hadislerin metin tenkitlerini yapmak fakihlere düşmektedir. Her ne kadar zülcenaheyn denilen yani, hem hadis hem de fıkıh ilminde derinleşmiş olanlar bulunsa da hadislerden hüküm istinbâtı daha çok fakihlerin işi olmaktadır. Buna göre hadisçi fakihe altyapı, malzeme hazırlamaktadır. Nitekim tâbiûn hadisçilerinden Şa'bî (ö.103/722), kendisinin fakih olmadığını, fakat hadis dinleyip rivayet ettiğini, fakih kişinin öğrendiğiyle amel eden olduğunu belirterek, hadis öğrenmekten maksadın o hadisle amel etmek olduğunu ifade etmektedir³⁷.

Hadisçiler, hadisleri anlama noktasında ellerinden gelen bütün gayretleri göstermiş olmakla birlikte hadislerden hüküm çıkarma işinin daha çok fakihler tarafından yapıldığını söylemek genel anlamda bir gerçeğin ifadesi olmalıdır.

3. İbadetleri Aksattıkları

Müslüman kişinin öncelikle dinin temel kuralları olan farzları yerine getirmesi gerekir. Nafileler daha sonra gelir. Kişinin bazan farz olan bir şeyi terk ederek hadis talebi gibi nafileyi araştırdığına dikkat çeken sûfiler, kula lâıyk olanın nafileler ihmal edilse de vacibin yapılması olduğunu söylemişlerdir. Örneğin kişinin anne babasının bulunduğu beldeden çıkmakla onlara âsi olduğunu veya beldelelerinde onların bir ihtiyacı çıktığı halde bu ihtiyaçları gidermeyecek onları üzdüğünü, sabah akşam hadis talebinde bulunarak onları kızdırdığını belirtmişlerdir. Bunların yanı sıra, bir veya birkaç defa duymuş olduğu bir hadisi sırf çeşitli yollardan öğrenmek için hadis talep edildiği, halbuki bunun menfaatinin çok az olduğu, bir cenazeye katılma, bir hastayı ziyaret etme veya darda kalmış zayıf, garip bir kimsenin ihtiyacına koşma gibi görevler çıktığı halde yine hadis talebine gidildiği, hadis talebine gitmenin bir fazilet zannedildiği, halbuki böyle durumlarda cenazeye veya hasta ziyaretine gitmenin daha uygun olduğu, çünkü hadisin bu gibi hasletler için öğrenildiği, bu gibi şeylerin terk edilmesi durumunda ilmin nerede kullanılacağı gibi eleştiriler hadisçilere yöneltilmiştir.³⁸

³⁷ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, Haydarâbâd 1956, I, 85. Muhaddis-fakih ayrımı ile ilgili örnekler için bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 299; Ahmed Naim, a.g.e., I, 10-12.

³⁸ Muhâsibî, *er-Riâye li-hukûkillah*, Beyrut, ts., s. 111, 115; Aydın, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, İstanbul 1986, s. 125.

Basra'nın şeyhi, hadiste emiru'l-müminîn Şu'be (ö.160/777), hadis ilminin zikirden, namazdan, akraba ziyaretinden kişiyi alıkoyduğunu, insanların bundan ne zaman vazgeçeceklerini, binekler üzerinde hadis tahsil edenlerin iflah olmayacaklarını, hadisten daha çok kendisini cehenneme sokacak başka bir şeyden korkmadığını söylerdi. Ölüm döşeğinde Şu'be'nin yanına girenler onu ağlar durumunda bulmuş, niçin ağladığını, kendisinin İslâm'a olan hizmetleriyle sevinmesi gerektiğini söylediklerinde Şu'be'nin, "Bırakın beni, hamam ateşçisi olsaydım da hadis bilmeseydim" diye karşılık verdiği,³⁹ ayrıca hadisten bir şey öğrenmeden ölen kişiye imrendiği,⁴⁰ yine aynı şekilde Mis'ar b. Kidâm (ö.155/772)'ın hadis, insanı Allah'ı zikirden, namazdan alıkoyduğu, kendisini gazaplandıran kişiye "Allah seni muhaddis yapsın" dediği,⁴¹ Muğîre ed-Dabbî (ö.133/747)'nin hadis talep eden kişinin namazının azalacağını söylediği gelen rivayetler arasındadır.⁴²

Hadis öğrenmenin aleyhinde gibi görünen bu sözlerin açıklanmasında şunlar söylenmiştir:

16| db

Muhtemelen Şube'nin oruç tuttuğu, hadis talebi peşinde koşunca zayıfladığı ve oruç tutamadığı veya bir şey yapmak isteyip te hadis talebinden dolayı bunu yapamadığı, Muğîre'nin sözünün kendi haline uygun olarak söylediği, herhalde kendisinin çok nafîle namaz kılan biri olduğu, hadis talebi için uzak yerlere gidince nafîlelerden bazısını kılamadığı, halbuki iyi düşünse hadis talebinin nafîle namazdan daha faziletli olduğunu anlayacağı söylenmiştir.⁴³

Hadisçilerin ibadetlerini aksatıp terk ettikleri şeklindeki bu ve buna benzer istisnâî rivayetler az da olsa eserlere yansımıştır. Fakat buradan hareketle bütün hadisçilerin böyle olduğu şeklinde bir yargıya varmak mümkün değildir. Aksine bir çok hadisçinin ibadet konusunda son derece gayretli olduklarına dair rivayetler vardır. Bunlardan bir kısmını zikretmek gerekirse meselâ, muhadram tâbiî hadisçilerden Amr b. Meymûn (ö.74/693?)'un yüz kere hac ve umre yaptığı,⁴⁴ Esved b. Yezîd (ö.75/694)'in her gün yediyüz rekat namaz kıldığı, altmış kez aralarını birleştirmeden hac ve umre yap-

³⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Beyrut 1967, VII, 156.

⁴⁰ Ebû Nuaym, a.g.e., VII, 153.

⁴¹ Ebû Nuaym, a.g.e., VII, 217.

⁴² Hatîb, *Şeref*, s. 114.

⁴³ Hatîb, a.g.e., s. 112, 114.

⁴⁴ Zehebi, *Tezkira*, I, 65.

tığı,⁴⁵ Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712)'in yatsı abdesti ile elli yıl sabah namazı kıldığı, peşpeşe oruç tuttuğu, kırk defa haccettiği nakledilmiştir.⁴⁶ Muhaddis, mücâhid tâbiilerden ve muhadramûndan olan Ebû Osman en-Nehdî (ö.100/718)'nin gece gündüz ibadet ettiği, devamlı oruç tuttuğu, üzerine baygınlık gelinceye kadar namaz kıldığı, altmış defa hac ve umre yaptığı,⁴⁷ San'a kadılığı yapan Yemenli âlim Vehb b. Münebbih (ö.114/723)'in yirmi yıl yatsı ile sabah namazı arasında abdest tazelemediği rivayet edilmiştir.⁴⁸

Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö.127/745) Basra tâbiilerindendir. Kırk yıl, Enes b. Mâlik'le birlikte bulunmuş, Basra'lıların en çok ibadet edeni idi. Elli yıl gece ibadeti yapmıştır. Bütün sene de oruç tutardı.⁴⁹ Hadiste emîru'l-mü'minîn Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/777), o kadar çok ibadet ederdi ki, kemiği üstünde et kalmamış, kurumuştur.⁵⁰ Bütün yıl oruç tutardı. Basra'nın şeyhi olan Şu'be, ayakları şişinceye kadar namaz kıları.⁵¹ Irak muhaddisi olarak anılan Vekî b. el-Cerrâh (ö.197/812), seferde ve hizada devamlı oruç tutar, geceleri ihyâ ederdi.⁵² Ahmed b. Hanbel, (ö.241/856), her gün ve gece üçyüz rekat namaz kıları. Halku'l-Kur'an meselesinde kırbaçlardan dolayı hastalanınca bunu yapamaz oldu. Artık her gün ve gecede yüzelli rekat kılmaya başladı. Yaşı seksene yaklaşmıştı.⁵³ Oruca aralıksız devam ederdi.⁵⁴ Oğlu Abdullah babasının yatsıyı müteâkip biraz uyuduktan sonra geceyi namaz ve dua ile geçirdiğini söylemiştir.⁵⁵ Bakî b. Mahled (ö.276/889), duası kabul olunanlardandı. Her gece onüç, gündüz de yüz rekat namaz kıldığı, aralıksız oruç tuttuğu, yetmişiki gazveye katıldığı rivayet olunur.⁵⁶

⁴⁵ Zehebî, a.g.e., I, 51; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 1,83 ; Leknevî, *İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâra fi't-taabbüdi leyse bi-bid'a*, Halep 1990, s. 67.

⁴⁶ Zehebî, a.g.e., I, 55; İbnü'l-İmâd, a.g.e., I, 104; Leknevî, a.g.e., s. 67.

⁴⁷ Zehebî, a.g.e., I, 66.

⁴⁸ Zehebî, a.g.e., I, 101.

⁴⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, Beyrut 1959, s. 89 ; Leknevî, a.g.e., s. 70.

⁵⁰ Ebû Nuaym, a.g.e., VII, 144.

⁵¹ İbnü'l-İmâd, a.g.e., I, 247; Leknevî, a.g.e., s. 90-91.

⁵² Zehebî, a.g.e., I, 307; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1985, IX, 142; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 350.

⁵³ Leknevî, a.g.e., s. 92-94.

⁵⁴ Zehebî, *A'lâmün-nübelâ*, XI, 223.

⁵⁵ Zehebî, a.g.e., XI, 215.

⁵⁶ Zehebî, *Tezkira*, II, 631; a.mlf., *A'lâmün-nübelâ*, XIII, 292, 295.

Bu rivayetler hadis ilminde söz sahibi büyük muhaddislerin hadis ilminin gereği olan ibadet ve taâta devam ettiklerini, normal ölçülerin de ötesinde Allah'a kullukta son derece gayretli olduklarını ortaya koymaktadır.

4. Kuran'ı İhmal Ettikleri

İlimlerin en değerlisi, en önde geleni, şüphesiz Kur'an ilmidir. Hıfza muvaffak olduktan sonra, onu unutturacak ölçüde hadislerle veya bir başka ilimle meşgul olmamalıdır.⁵⁷ Hadisle uğraşmanın Kur'an'a olan ilgiyi azaltacağı fikri çok erken dönemlerde görülür.⁵⁸ Özellikle Hz. Ömer, Kur'an okumaya ve ezberlemeye engel olur düşüncesiyle hadis rivayetinin azaltılmasını emretmiş, Irak'a uğurladığı bir gruba gittikleri yerde halkı hadis rivayetiyle meşgul ederek Kur'an okumaktan alıkoymamalarını söylemiştir.⁵⁹ Kur'an'ı terk ederek hadis ilmi tahsil edenin içinde koyun bulunan bir ağılın kapisını tutan, oradan geçen ceylanları tutmak için onların peşine düşen fakat tutamayan kimseye benzediği, fakat böyle birinin geriye döndüğünde koyunların ağıldan çıktığını gören ve ne bunlara ne de ötekilere kavuşamayan kimse gibi olduğu belirtilmiştir.⁶⁰ Harun b. Marûf (ö.346/957)'tan nakledildiğine göre Harun rüyasında hadisi Kur'an'a tercih edilenlerin azaba uğradığını görmüş, kendisi de hadisi Kur'an'a tercih ettiğinden dolayı gözlerini kaybettiğini söylemiştir.⁶¹

Hadisçilerin Kur'an bilgilerinin az olduğu konusunda Osman b. Ebî Şeybe (ö.239/853) ile ilgili bazı örneklerden bahsedilir. Zehebî'nin kardeşi gibi "büyük hadis imamlarından"⁶² diye tanıttığı İbn Ebî Şeybe'nin Fil sûresinin başını huruf-ı mukattaa harfleri gibi "elif lâm mîm" şeklinde okuduğu,⁶³ "Mâ allemtüm mine'l-cevârih"⁶⁴ âyetindeki cevârih kelimesini "havâric" şeklinde kıraat ettiği, yine "Fezuribe beynehüm bisûrin lehu bâb"⁶⁵ ibaresini "bisûrin lehu nâb" olarak ve "ceale's-sikâyete"⁶⁶ âyetini "ceale's-seffinete" şeklinde oku-

⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi' li-ahlâk'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'*, Riyad 1403, I, 106.

⁵⁸ Gazâlî, *İhyâu ulûmid-dîn*, I-V, Mısır ts., I, 79.

⁵⁹ Hatîb, *Şeref*, s. 88; Zehebî, *Tezkira*, I, 6.

⁶⁰ Ebû Nuaym, a.g.e., IV, 245.

⁶¹ Hatîb, *Câmi*, I, 111.

⁶² Zehebî, *Mîzân*, V, 48.

⁶³ Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 305.

⁶⁴ Mâide, (5), 4.

⁶⁵ Hadîd (57), 13.

⁶⁶ Yûsuf (12), 70.

duğu nakledilmektedir.⁶⁷ Zehebî, İbn Ebî Şeybe'nin Kur'an'ı hıfzemediğini, fakat Fil sûresini ezbere bilmemesinin mümkün olmadığını, okurken dilinin kaymış olabileceğini veya şakacı biri olduğunu, muhtemelen daha sonra bu yaptıklarından tevbe etmiş olabileceğini söylemiştir.⁶⁸

Kur'an'ın ihmal edildiği noktasında bazı hadisçilerden nakledilen bu tür rivayetlerin sıhhati ve ne manâya geldiği tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Halbuki aleyhte nakledilen bu bir iki rivayetin yanında hadisçilerin Kur'an'a bağlılığını gösteren çok daha sahih lehte rivayetler vardır. Bunlardan bazı örnekler vermek gerekirse Esved b. Yezîd (ö.75/694)'in ramazanda her iki gecede bir Kur'an'ı hatmettiği, ramazan dışında her altı gecede bir hatim yaptığı,⁶⁹ Ebû Recâ el-Utâridî (ö.105/723)'nin Kur'an okuduğu, ramazanda her on günde bir hatim yaptığı,⁷⁰ Katâde b. Diâme (ö.117/735)'nin yedi gecede bir kere Kur'an'ı hatmettiği, ramazan gelince üç gecede bir hatim yaptığı, son on günü girince her gece bir defa hatmettiği,⁷¹ Sâbit b. el-Bünânî (ö.127/745)'nin her gün Kur'an'ı hatmettiği nakledilmektedir.⁷² Bunların yanında meselâ, Mis'ar b. Kidâm (ö.155/772) muhaddislerin büyüklerindendir. Kur'an'ın yarısını okumadan uyumazdı.⁷³ Ebû Bekr b. Ayyaş (ö.193/809), otuz, bir diğer rivayete göre kırk sene her gün Kur'an'ı hatmetmiştir.⁷⁴ Vekî b. el-Cerrâh (ö.197/812), her gece Kur'an'ı hatmederdi.⁷⁵ İmam Şâfiî, (ö.204/819), ramazan ayında altmış kere hatim yapardı. Hepsinde de namazda okurdu. Geceleri çok az uyur, her gün bir defa Kur'an'ı hatmederdi.⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, (ö.241/856)'in oğlu Abdullah babasının her gün yedi hatim yaptığını, söylemiştir.⁷⁷ Bakî b. Mahled (ö.276/889), her gece onüç rekat namazda Kur'an'ı hatme-

⁶⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdî'r-ricâl*, Beyrut 1995, V, 50; Süyûtî, *Tedrib*, II, 195; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 305.

⁶⁸ Zehebî, a.g.e., V, 49-50; Süyûtî, *Tedrib*, II, 195 (muhakkıkın notu). İbn Kesîr de (774/1372), İbn Ebî Şeybe'ye nispet edilen bu iddiaları kabul etmez. Koçyiğit, a.g.e., s. 306; Aydın, *Tasavvuf*, s. 127.

⁶⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 51; İbnü'l-İmâd, a.g.e., 1,83 ; Leknevî a.g.e., s. 67.

⁷⁰ Zehebî, a.g.e., I, 66.

⁷¹ Leknevî, a.g.e., s. 71.

⁷² İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 89 ; Leknevî, a.g.e., s. 70.

⁷³ Zehebî, *A'lâmün-nübelâ*, VII, 165.

⁷⁴ Zehebî, a.g.e., VIII, 503.

⁷⁵ Zehebî, *Tezkira*, I, 307; a.mlf., *A'lâmün-nübelâ*, IX, 142; İbnü'l-İmâd, a.g.e., I, 350.

⁷⁶ Zehebî, *A'lâmün-nübelâ*, IV, 30; Leknevî, a.g.e., s. 91-92.

⁷⁷ Zehebî, a.g.e., XI, 215.

derdi.⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), her gün Kur'an'ı bir defa hatmedenler arasındadır.⁷⁹ İbn Asâkir (ö.571/1176) de her cuma bir hatim yapar, ramazanda ise her gün Kur'an'ı hatmederdi.⁸⁰

Hadislerle meşguliyetin Kur'an'a olan ilgiyi azaltacağı iddiası çok tutarlı gelmemektedir. Dinin ana kaynakları olan Kur'an ve sünnetin sürekli içiçe olduğu, birbirlerini açıklayıp şerh ve izah ettiği düşünülecek olursa aslında bu iki kaynaktan her biri devamlı surette diğerine atıfta bulunur. Dolayısıyla Kur'an okuyan aynı zamanda sünneti, sünneti okuyan da aynı zamanda Kur'an'ı öğreniyor demektir. Bunlar birbirlerinden ayrı düşünülemez.

5. Menfaat Peşinde Koştukları

Hadis ilmiyle uğraşan kişinin her şeyden önce başkalarına muhtaç olmayacak derecede kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayabileceği bir mesleğe sahip olması gerekir. Hadislerinde sanat sahibi mümini Allah Teâlâ'nın sevdiğini,⁸¹ kişiye geçimini üstlendiklerini ihmal etmesinin günah olarak kendisine yeteceğini belirten Resûl-i Ekrem (s.a.),⁸² beğendiği kişilerin bir mesleğinin olup olmadığını sorardı. Eğer mesleğinin olmadığını söylerlerse gözünden düştüğünü, müminin bir mesleği olmadığı zaman geçimini diniyle temin edeceğini ifade ederdi.⁸³ Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), ilim öğrenmek isteyen birine geçimini temin edecek bir işinin olup olmadığını sorar, varsa adama ilim öğrenmesini, yoksa önce geçimini temin etmesinin emrederdi.⁸⁴ Ubeyd b. Cennâd (ö.231/846) da hadisçilere hitaben kişinin önce nerede yiyeceği, içeceği ve barınacağını bilmesi, sonra da ilim öğrenmesinin yakışacağını belirtmiştir.⁸⁵

Hadisçinin gücü yettiği kadar hadis öğrenmesi, fakirlikten uzak kalması için bir meslek sahibi olması gerekmektedir. Aksi takdirde ölçüye dikkat edilmediğinde bazı hadisçilerin, vakitlerini yalnız hadis tahsiline ayırıp başka bir işle uğraşmadıklarından dolayı iflas

⁷⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 631; a.mlf., *A'lâmün-nübelâ*, XIII, 292, 295.

⁷⁹ İbnü'l-İmâd, a.g.e., III, 312.

⁸⁰ İbnü'l-İmâd, a.g.e., IV, 239.

⁸¹ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1407, IV, 62.

⁸² Ebû Dâvûd, *Zekât* 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 160, 193, 195; Hatîb, *Câmi*, I, 97.

⁸³ Hatîb, *Câmi*, I, 98; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadis*, I-V, Beyrut, 1965, I, 370.

⁸⁴ Hatîb, a.g.e., I, 98.

⁸⁵ Hatîb, a.g.e., I, 98.

ettikleri, halbuki çarşı pazara devam edenlerin geçim konusunda daha rahat ve başarılı oldukları, yalnız hadis öğrenmekle yetinen kişinin maddi sıkıntıya düştüğü, bu konuda ehl-i hadisten daha aşağı durumda olanların bulunmadığı belirtilmektedir.⁸⁶ Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/777), ilim ehlinden ilmiyle menfaatlenmeyen hiç kimse görmediğini söylemiş,⁸⁷ İsa b. Yunus (ö.188/804) da bir gün hadis rivayet ettikten sonra istiğfar etmiş, haddesenâ fulan an fulanın dünya konularından bir konu olduğunun kendisine ulaştığını ifade etmiştir.⁸⁸

Aşırı derecede ihtiyaç sahibi olmanın insan hayatına olumsuz etkilerinin olması kaçınılmazdır. Hadisçilerden Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö.219/834), çok fakir olduğundan kendilerine hadis rivayet ettiği kişilerden bir miktar para almak zorunda kalmış, kendisini kınayanlara evdeki onüç nüfusun yiyecek bir şey bulamadığını hatırlatmıştır.⁸⁹ Hâris b. Üsâme (ö.282/895), hadis rivayeti karşılığında ücret almış, sebebini soranlara da kalabalık bir aileye sahip olduğunu ve kendisinin de ihtiyaç içinde bulunduğunu söylemiştir.⁹⁰ Ali b. Abdülaziz el-Begavî (ö.286/899) de Mekke'ye mücâvir olduğu yıllarda sadece ilimle meşgul bulunması sebebiyle herhangi bir kazancının olmadığını söylemiş, bundan dolayı da okuttuğu hadis derslerinden ücret almak zorunda kalmıştır.⁹¹ Başkalarına yardım için Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/777) hadis meclislerinde fakirler, zayıf kadınlar olmasaydı hadis rivayet etmeyeceğini, onlara bir şeyler vermeleri için rivayette bulunduğunu söyler, sırf muhtaçlara yardım edilmesi için rivayette bulunurdu.⁹² İmam Ahmed (ö.241/855), İshak b. Râhûye (ö.238/852), Ebû Hâtim (ö.277/890) gibi muhaddisler, hadisçinin ücret almasını mürüvvete aykırı görmekte, böylelerinden hadis yazılamayacağını söylemektedirler. Bunun yanında Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö.219/834) gibi âlimler de Kur'an öğretiminden dolayı ücret alınabileceği gibi hadis öğreti-

⁸⁶ Hatîb, a.g.e., I, 99-100.

⁸⁷ Ebû Nuaym, a.g.e., VII, 157.

⁸⁸ Ebû Nuaym, a.g.e., VIII, 339.

⁸⁹ Zehebî, *A'lâmün-nübelâ*, X, 152; Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Nuaym", *DİA*, X, 200.

⁹⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 620; Dehlevî, *Bustan*, s. 74.

⁹¹ Zehebî, *A'lâmün-nübelâ*, XIII, 349, a.mlf., *Tezkira*, II, 623; Çakan, İ. Lütüfî, "Begavî", *DİA*, V, 339.

⁹² Ebû Nuaym, a.g.e., VII, 157.

miyle uğraşıp ailelerinin geçimin sağlamaya vakit bulamayan hadisçilerin de ücret almasına cevaz vermişlerdir.⁹³

Ücretle hadis okutanların sayısı sınırlıdır. Buradan hareketle bütün hadisçilerin topluma yük oldukları gibi bir sonuca gitmek mümkün değildir. Yukarıda isimleri zikredilen hadisçiler de zor durumda ihtiyaç sahibi olduklarını bizzat kendileri ifade etmişlerdir. Bu durumda iş keyfilikten çıkmış, zaruret halini almıştır. İstisnâların kaideyi bozmadığı ilkesi ise herkes tarafından bilinmektedir. Bu rivayetlerin dışında aksine hadis tarihinde bir çok muhaddisin kazanç yollarının olduğu, bazılarının ticaretle, bazılarının ziraatle, bazılarının da devlet kademelerindeki görevlerle geçimlerini temin ettikleri bir gerçektir. Başkalarına yük olmamak için çalışan, kimseden hediye ve bağış kabul etmeyen kişiler de vardır.

Hadis tarihi içinde tâbiînin büyüklerinden Medine fakihi Saîd b. el-Müseyyeb (ö.105/723), sultanların hediyelerini kabul etmezdi. Yüz dinarı vardı, bunlarla zeytinyağı ve başka şeylerin ticaretini yapardı.⁹⁴ Hasan el-Basrî (ö.110/728), Muaviye'nin halifeliği sırasında Horasan valisi Rebî b. Ziyâd'ın katipliğini yapmıştır.⁹⁵ Yemenlilerin âlimi Vehb b. Münebbih (ö.114/732), San'a kadılığı,⁹⁶ İbn Ebî Müleyke (ö.117/735), Tâif kadılığı,⁹⁷ Meymûn b. Mihrân (ö.117/735), Ömer b. Abdülaziz döneminde Cezire kadılığı,⁹⁸ Yahya b. Saîd (ö.143/760), önce Medine kadılığı yaptı. Halife Mansur zamanında da Kâdî'l-kudât görevlerini yürüttü.⁹⁹ İbn Ebî Leylâ (ö.148/765), Kufe müftüsü ve kadısı idi.¹⁰⁰ İmam Ebû Hanîfe (ö.150/767), sultanların hediyelerini kabul etmez, ticaret yapar, kendi geçimini kendisi sağlardı.¹⁰¹ Dimeşkli olan Evzâî (ö.157/774) katiplik yapar, mektup yazardı.¹⁰² İbn Lehîa (ö.174/790), Mısır kadılığı yaptı. Halife Mansur aylığı otuz dinar olmak üzere ona maaş verirdi.¹⁰³ Şam muhaddislerden (ö.182/798) İsmail b. Ayyâş,

⁹³ Şâkir, *Bâis*, s. 100.

⁹⁴ Zehebî, *Tezkira*, I, 54.

⁹⁵ Zehebî, a.g.e., I, 71.

⁹⁶ Zehebî, a.g.e., I, 101.

⁹⁷ Zehebî, a.g.e., 102.

⁹⁸ Zehebî, a.g.e., 99.

⁹⁹ Zehebî, a.g.e., I, 137.

¹⁰⁰ Zehebî, a.g.e., I, 171.

¹⁰¹ Zehebî, a.g.e., 168.

¹⁰² Zehebî, a.g.e., I, 178.

¹⁰³ Zehebî, a.g.e., I, 239.

babasından dörtbin dinar mirasa sahip oldu, bunları ilim yolunda harcadı.¹⁰⁴ İmam Ebû Hanîfe'nin ashabından Yahya b. Zekeriyâ (ö.182/798), Medâin kaldığı görevinde bulundu.¹⁰⁵ Ebû Yusuf (ö.182/798) Halife Mehdi ve iki oğlu döneminde kadılık yaptı, Harûn Reşid'in baş kadısı (kâdî'l-kudât) oldu.¹⁰⁶ İbrahim b. Sa'd (ö.183/799) Medine kadılığı,¹⁰⁷ Yahya b. Hamza (ö.183/799), otuz sene Dimeşk kadılığı,¹⁰⁸ Ali b. Müshir (ö.189/804), Musul kadılığı görevinde bulundu.¹⁰⁹ İsmail b. Uleyye (ö.193/809), kadılık yaptı.¹¹⁰ Gunder (ö.193/809, taylasan ticareti yapardı.¹¹¹ Tebeü't-tâbiîn'in tanınmış hadis hafızlarından Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/814), inci ticaretiyle meşgul olduğu için el-Lü'lû' nisbesiyle anılır.¹¹² Irak muhaddisi olarak anılan Vekî b. el-Cerrâh (ö.198/814)'ın babası beytül-mâl görevlisi idi. Harûn Reşid, onu Kufe kadısı yapmak istedi, fakat o bunu kabul etmedi. Vekî'e annesinden yüzbin dirhem miras kaldı.¹¹³ Ebû Âsım en-Nebîl (ö.212/828), ipek ticareti yapardı.¹¹⁴ Süleyman b. Tarhân, kırk sene Basra camiinde imamlık yaptı.¹¹⁵ Musa b. Davûd (ö.217/832) Tarsûs,¹¹⁶ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö.224/839) Süğûr,¹¹⁷ Süleyman b. Harb (ö.224/839) Mekke kadılığı yaptılar.¹¹⁸ Yahya b. Maîn (ö.233/848)'nin babası ileri gelen bir devlet adamıydı. Babasından kendisine büyük miktarda servet kaldığından dolayı zengin bir hayat sürdü.¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), ilim yolculuklarına başladığı 186/802 yılında önce Basra'ya, sonraları Kufe, Vâsıt ve Mekke gibi büyük şehirlere gitmiş, 198/814 yılında haccetmek için Mekke'ye oradan da Abdürrezzak es-San'ânî (ö.211/826)'den hadis almak için yaya olarak Yemen'e gitti. Bütün bu yolculukları

¹⁰⁴ Zehebî, a.g.e., 254.

¹⁰⁵ Zehebî, a.g.e., I, 268.

¹⁰⁶ Zehebî, a.g.e., I, 293; İbnü'l-İmâd, Şezerât, I, 298-299.

¹⁰⁷ Zehebî, a.g.e., I, 252.

¹⁰⁸ Zehebî, a.g.e., I, 287.

¹⁰⁹ Zehebî, a.g.e., I, 291.

¹¹⁰ Zehebî, a.g.e., I, 323.

¹¹¹ Zehebî, a.g.e., I, 301.

¹¹² Zehebî, a.g.e., I, 329; Uğur, Mücteba, DİA., I, 168.

¹¹³ Zehebî, a.g.e., I, 307.

¹¹⁴ Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Asım en-Nebîl", DİA., X, 99.

¹¹⁵ Leknevî, İkâme, s. 73.

¹¹⁶ Zehebî, a.g.e., I, 378.

¹¹⁷ Zehebî, a.g.e., II, 417.

¹¹⁸ Zehebî, a.g.e., I, 393.

¹¹⁹ Dehlevî, *Bustânü'l-muhaddisîn*, (çev. A. Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 124.

sırasında kendi el emeği ile geçinmiş, yük taşımış, yol harçlığını kazanmak için deve bakıcılığı bile yapmış, kendisini seven hocalarından bile maddi yardım kabul etmemiştir.¹²⁰ Duhaym (ö.245/859), Ürdün ve Filistin’de Taberiye ve Remle şehirlerinde uzun süre kadılık yaptı.¹²¹ Dârimî (ö.255/869), şiddetli baskılar sonucu kabul etmek zorunda kaldığı Semerkant kadılığı görevinden sadece bir hüküm verdikten sonra istifa etmiştir.¹²² Sâika (ö.255/869) lakaplı Ebû Yahya Muhammed b. Abdürrahim, bezzâzdı, kumaş ticareti yapardı.¹²³ Nasr b. Ali el-Cehzamî el-Basrî (ö.256/870)’i Halife Müstaîn onu kadı yapmak istedi. Fakat o istihare için izin istemiş, “Allahım! Senin yanında bana bir hayır varsa beni yanına al!” diye dua ederek uyumuş, uykudan uyandırıldığında vefat ettiği görülmüştür.¹²⁴ İmam Müslim (ö.261/874), hadis tahsilini tamamladıktan sonra Nişâbur’a yerleşmiş, ticaret yaparak geçimini temin etmiştir.¹²⁵ Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Bertî (ö.280/894), Bağdad kadılığı,¹²⁶ İbn Ebî Asım (ö.287/900), onaltı yıl Isbahan kadılığı yapmış,¹²⁷ Medinelilerin fakihî Ebû Mus’ab Ahmed b. Ebû Bekir ez-Zührî (ö.292/905) de kadılık görevinde bulunmuştur.¹²⁸ el-Begaviyyü’l-kebîr diye tanınan Ebû’l-Kâsım el-Begavî (ö.317/929), güzel yazı yazdığından hayatında birçok kitap istinsah eder, öyle geçinirdi.¹²⁹ Râmehurmuzî (ö.360/971), memleketi olan Huzistan’da kadılık yapmış,¹³⁰ Hâkim en-Neysâbûrî (ö.405/1014) de kadılık yaptığından Hâkim lakabıyla anılmıştır.¹³¹ İbn Asâkir (ö.571/1176), Türk hükümdarı Nureddin Mahmud ez-Zengi (ö.569/1173) tarafından inşa ettirilen ilk Dârü’l-hadis’te hocalık yapmıştır.¹³² Buğyetü’l-mültemis adlı biyografik eseriyle tanınan Endülüslü tarihçi ve hadis âlimi Ahmed b. Yahya ed-Dabbî (ö.599/1203), güzel ve süratli yazdığından bu meslekten dolayı bir

¹²⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 33.

¹²¹ Zehebî, a.g.e., II, 480.

¹²² Zehebî, a.g.e., II, 535.

¹²³ Zehebî, a.g.e., II, 553.

¹²⁴ Zehebî, a.g.e., II, 519.

¹²⁵ İbnü’l-İmâd, a.g.e., II, 145.

¹²⁶ Zehebî, a.g.e., II, 597.

¹²⁷ Zehebî, a.g.e., II, 640.

¹²⁸ Zehebî, a.g.e., II, 483.

¹²⁹ Yardım, Ali, “Begavî”, *DİA.*, V, 339.

¹³⁰ Çakan, a.g.e., s. 178.

¹³¹ İbnü’l-İmâd, a.g.e., III, 177.

¹³² Çakan, a.g.e., s. 250.

hayli para kazanmıştır. İmam Mâlik'in el-Muvatta adlı eserini bir hafta içinde hiç yanlısız istinsah ettiği nakledilmektedir.¹³³ İbnü'l-Esîr (ö.606/1209), üç kardeşden en-Nihâye sahibi olan bu zât, çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur.¹³⁴ İbnü's-Salâh (ö.643/1245), Şam'da daha sonra da Dımeşk'teki Eşrefiyye Dâru'l-hadis'inde hocalık ve yöneticilik yapmıştır.¹³⁵ Zeynüddin el-İrâkî (ö.806/1403), Medine'de üç yıl kadı ve hatip olarak görev yapmış, Zâhiriye ve Kâmilîyye Dâru'l-hadis'lerinde hocalık vazifesini sürdürmüştür.¹³⁶ İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448), kadılık yapmıştır.¹³⁷ Bedrüddin Aynî (ö.855/1451), çeşitli resmî görevlerde bulunmudur. Kahire muhtesipliği, evkaf nâzırlığı, elçilik, başkadılık gibi görevler yapmıştır.¹³⁸ Süyûtî (ö.911/1505), kırk yaşında insanlardan uzaklaşarak Nil kıyısındaki evine kapanmış, ömrünün sonuna kadar burada kitaplarını yazmış, sultanları ve hediyelerini dahi kabul etmemiştir.¹³⁹ Kastallânî (ö.923/1517), hayatını Kahire'de vâizlikle geçirmiş,¹⁴⁰ İbn Arrâk (ö.963/1556), Medine-i Münevvere hatipliği yapmıştır.¹⁴¹ Aliyyü'l-Karî (ö.1014/1605), hattatlık yapar, senede bir kere yazdığı Mushaf'ı satarak yıllık ihtiyacını karşılar.¹⁴²

Görülüyor ki hadisçilerin bir çoğu ticaretle uğraşmış, devlet kademelerinde çalışarak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Bazıları da son derece afif davranarak kimseden bir şey almamış, çok az miktarla yetinmişlerdir.

6. Gıybet Ettikleri

Gıybet, insanın duyduğu zaman hoşuna gitmeyeceği bir kusununu arkasından söylemektir. Buna çekiştirme de denir. İnsanları çekiştirip gıybet etmek, müslümanlara haramdır. Hadis râvilerinin dinî ve ilmî yönden tenkit edilmesi demek olan cerh, bazı sûfiler tarafından gıybet olarak değerlendirilmiştir.

¹³³ Aykaç, Mehmet, "Dabbî", *DİA*, VIII, 395.

¹³⁴ İbnü'l-İmâd, a.g.e., V, 22.

¹³⁵ İbnü'l-İmâd, a.g.e., V, 221-222.

¹³⁶ İbnü'l-İmâd, a.g.e., VII, 56.

¹³⁷ İbnü'l-İmâd, a.g.e., VII, 271.

¹³⁸ İbnü'l-İmâd, a.g.e., VII, 287; Koçkuzu, Ali Osman, "Aynî", *DİA*, IV, 271-271.

¹³⁹ İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 53.

¹⁴⁰ Ayderûsî, *Târihu'n-nûri's-sâfir an ahhâri'l-karni'l-âşir*, Beyrut 1985, s. 106.

¹⁴¹ İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 337.

¹⁴² Çakan, a.g.e., s. 138.

Sûfilerden biri, bir râviyi cerheden İbnü'l-Mübârek (ö.181/797)'e gıybet ettiğini söylediği zaman İbnü'l-Mübârek, adama, “Sus! Biz açıklamazsak hakkı batıldan nasıl ayırt edip bileceğiz?” demiştir.¹⁴³ İsmail b. Uleyye (ö.193/809)'nin yanında cerh yapan birine gıybet ettiğinin söylenmesi üzerine İbn Uleyye, “Hayır gıybet etmedi, ancak güvenilir olmadığına hükmetti” diye cevap vermiştir.¹⁴⁴ Ebû Bekir b. Hallâd, Yahya b. Saîd el-Kattân (ö.198/813)'a “Hadislerini almadığın kişilerin kıyamet günü sana hasım olmasından korkmuyor musun?” diye sormuş, Yahya da “Resûlullah (s.a.)'ın niçin hadisimden yalanı uzaklaştırmadın? diye rek bana hasım olmasındansa onların hasım olması benim için daha iyidir” demiştir.¹⁴⁵ Hadis rivayet eden Horasanlı ilk sûfilerden olan Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö.245/859), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'e âlimleri gıybet etmemesini söylediğinde İmam Ahmed, “*Yazık sana! Bu nasihattır, gıybet değildir*” diye karşılık vermiştir.¹⁴⁶

Râvilerin cerh ve tadil edilmeleri dini korumak için caiz görülmüştür.¹⁴⁷ Bunun Kur'an'daki delili, “Eğer fasıkın biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın”¹⁴⁸ âyetidir.

Muhaddis ve aynı zamanda bir sûfi olan İbn Arabî (ö.638/1240), gıybetin mükelleflere haram olduğunu, mümin olmayan iyi insanların bile ondan uzak durduklarını, çünkü gıybetten sakınmanın soy güzelliğine delâlet ettiğini, ancak bazı özel yerlerde gıybetin vâcib ve Allah Teâlâ'ya kurbet olduğunu, işte gıybetin vâcib olduğu yerlerden birinin de hadisçilerin şer'î hükümleri rivayet eden râvileri tanıtırken başvurdukları cerh yolu olduğunu belirttikten sonra şöyle demiştir: “Bize ulemâ billah olan bir zâttan rivayet edildiğine göre o zât bu konuda arkadaşına; “ : تعال نغتب في الله : Gel, Allah için gıybet edelim” demiştir.¹⁴⁹ Nitekim Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/777) da bir arkadaşına “Haydi gel! Allah için bir

¹⁴³ Süyûtî, *Tedrib*, II, 369.

¹⁴⁴ Müslim, Mukaddime 5.

¹⁴⁵ Süyûtî, a.g.e., II, 369; Ahmed Naim, a.g.e., s. 350.

¹⁴⁶ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XII, 316; Süyûtî, a.g.e., II, 369; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 109; Demirci, Mehmet, “Ebû Tûrâb en-Nahşebî”, *DİA*, X, 244.

¹⁴⁷ Süyûtî, a.g.e., II, 368.

¹⁴⁸ Hucurât (49), 6.

¹⁴⁹ İbn Arabî, *Fütûhât*, II, 196 (315. bâb)

süre gıybet edip, hadis ashabının kusurlarını zikredilim” derdi.¹⁵⁰ Müslümanların ırzlarının ateşten bir çukura benzediği, ateş çukurunun kenarında duran gruplardan birinin hâkimler, diğerinin de hadisçiler olduğu göz önünde bulundurulursa,¹⁵¹ cerh işinin gerçekten büyük sorumluluk gerektiren bir iş olduğu anlaşılmaktadır. Hadisçilerin müslümanları gıybet etmek gibi manevî bir mesuliyet altına girmeyeceklerini, bu işi sırf şeriatı yalancı ve düzenbazlardan korumak için yaptıklarını ifade etmek gerekir. Ne var ki bu konuda da çok dikkatli olmak lâzımdır. Şu’be (ö.160/777)’nin öldükten sonra kendisini rüyada görenlere en çetin amelin, “التجوز في الرجال : Rical konusunda haddi aşmada”¹⁵² diye cevap vermesi, rüya bile olsa dikkate alındığında başta hadisçiler olmak üzere başkaları hakkında konuşan herkesin cerh konusunda son derece ölçülü ve dikkatli olması gerçeğini ortaya koymaktadır.

7. Gurura Kapıldıkları

İlmiyle gururlananlar arasında hadisçiler de zikredilir. Burada kastedilenler, bütün vakitlerini hadis dinlemekle geçiren, bütün rivayet yollarını toplamaya çalışan, garip isnadlar peşinde koşan, falan kişiden rivayet etti desinler diye diyar diyar dolaşıp, adam arayanlardır. Bu şekilde olan hadisçilerin birkaç şekilde aldandıklarına dikkat çekilmektedir. Bu durumda olanların kitap hammalı gibi hadisin manâsını anlamaya gayret etmeden sırf onu nakletmeye çalıştıkları, bu kadarının yeterli olacağını zannettikleri, manâsını anlamadıkları için gereğiyle amel etmedikleri, herkese farz olan kalbin tedavisi ile meşgul olmayı bırakıp hiç lâzım olmayan senedleri çoğaltmak peşinde koştukları, hadis dinlemenin şartı olan duyma, sonra anlama, sonra ezberleyip koruma ve en sonuncusu olan amel etme ve neşretmeye gereken önemi vermeyip yalnız işitmekle yetindikleri iddia edilmiştir.

Gazâlî (ö.505/1111), bu iddiaları dile getirdikten sonra zamanında bunların görüldüğünü, hadisçilerin bu belâ ile mübtelâ olduklarını, ömürlerini rivayet ve sened yollarında harcıyıp dinin önemli meseleleri ve rivayet ettikleri haberlerin manâları ile meşgul olmamaları yüzünden aldandıklarını, aslında hadisten maksadın ahiret yolculuğuna hazırlanmak olduğunu, çoğu kere bir tek hadis

¹⁵⁰ Ebû Nuaym, a.g.e., VII, 152.

¹⁵¹ Süyûtî, a.g.e., II, 369.

¹⁵² Ebû Nuaym, a.g.e., VII, 152.

de bunun için yeterli olacağını, nitekim bir zatın “Kulun gereksiz şeyleri terk etmesi müslümanlığının güzelliğindendir” hadisini işittiği zaman, bunun kendisine yeteceğini, bunu yerine getirdikten sonra diğer rivayetlere bakacağını, akıllı kimselerin böyle yaptığını söylemektedir.¹⁵³

Gazâlî’nin hadisçilere yönelik bu eleştirileri, aslında ilimle meşgul olan herkes için geçerlidir. Zira insanı gurura sevkeden özelliklerin başında ilim sahibi olmak gelir. Bu yüzden Gazâlî’nin tenkitlerinden kelâmcılar, vâizler, dil bilimciler, fakihler hatta sûfiler bile nasiplerini alırlar. Bu noktada hedef yalnız hadisçiler değil, ilmin gereğini yapmayan bütün ilim mensuplarıdır.¹⁵⁴

8. Değişik İsnad Peşine Düşükleri

İbn Kuteybe (ö.276/889), hadisçilerin pek çoğunun yazdıkları hadisleri iyice öğrenmeyi ve topladıkları hadisler üzerinde tefakkuh edip kafa yormayı bırakıp bir hadisi on veya yirmi tarikten elde etme sevdasına düşmelerini eleştirmekten uzak kalınamayacağını, halbuki sahih olan bir veya iki hadis Allah’ın ilim sahibi olmasını istediği bir kimse için yeterli olacağını, onların bir hadisi on veya yirmi tarikten aramalarından ellerine hadisi arayanı yorgun düşüren ve geridekilere bir faydası olmayan yolculuklardan başka bir şey geçmediğini, bu durumda olanların vakitlerini boşa harcadığını, daha faydalı olanı bırakıp daha az faydalı olan şeylerle uğraştıklarını söyleyerek bu şekilde olan hadisçileri açıkça eleştirmiştir.¹⁵⁵ Bazı kişilerin değişik isnad peşine düşmesinin sebebi, halkın gözünde çok hadis bilirmiş gibi görünmek, “Filanca ne de çok hadis toplamış, ne çok sayıda telif etmiş” denilmesi hevesidir. Hadis ilminde her kim bu yolu tutarsa o kimsenin ilimden nasibi yoktur. Böylesine cahil adını vermek bu ilme nispet etmekten daha hayırlıdır.¹⁵⁶ Hamza b. Muhammed el-Kinânî adlı birinin tek bir hadisin ikiyüze yakın senedini topladığı, bu işin çok hoşuna gittiği, bir gece rüyasında Yahya b. Maîn (ö.234/848)’i görünce ona bunu anlattığı onun da “Bu işin, “Çoklukla övünmeniz sizi meşgul etti”¹⁵⁷ âyetinin

¹⁵³ Gazâlî, *İhyâ*, III, 397-398.

¹⁵⁴ Geniş bilgi için bk. Gazâlî, *İhyâ*, III, 388-407. İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Beyrut 1985, s. 137.

¹⁵⁵ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 80.

¹⁵⁶ Müslim, Mukaddime 5.

¹⁵⁷ Tekâsür (102), 1.

hükmüne girmesinden korkarım”¹⁵⁸ dediğine bakılırsa böyle bir şeyin çok da makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Hadisten maksad gerekenden fazla isnad öğrenmek değil, öğrenilen az sayıda da olsa sahih isnadlarla gelen rivayetlerle amel etmektir.

9. Okuma Yazmada Hataya Düştükleri

İbn Kuteybe (ö.276/889), hadisçilerin rivayet ettikleri şeyler hakkındaki bilgilerinin azlığı, lahn ve tashif, yani okuma ve yazma hatalarının çokluğu sebebiyle uğradıkları eleştiriler hakkında, insanların hepsinin bilgi ve fazilette eşit olmadığını, insanların hemen hemen hepsinin gereksiz söz söylemesinin bir şeyi diğer bir şeyle karıştırmasının her zaman için söz konusu olduğunu, ilmin bir dalında ilerleyen kimsenin diğer branşlardaki ayak kaymalarından dolayı ayıplanamayacağını, bir muhaddis için irabta, okunuştaki şaşırmamanın veya bir fakih için şiirde yanılmanın ayıplanacak bir şey olmadığını söylemiştir.¹⁵⁹ Nitekim Leknevî (ö.1304/1886) bu hususta, muhaddis olmayan âlimlerin sahih ile mevzû hadisleri birbirinden ayıramadıklarını söylemiş, Allah Teâlâ'nın her makama bir makâl, her fenne de bir ricâl tayin ettiğini, bazan bir şahsın taşıdığı fazilet ve özellikleri başkasının taşıyamadığını belirtmiştir.¹⁶⁰ Nitekim bununla ilgili olarak Müslim, mukaddimesinde "*Her ilim sahibinin üstünde daha âlim biri vardır*"¹⁶¹ âyeti zikretmiştir.¹⁶² İmam Mâlik (ö.179/795)'in beytülmal teslim edilecek kadar emin insanlardan, salihlerden bile olsa bazı şeyhlerden sırf bu işe ehil olmamalarından dolayı hadis almaması, her insanın aynı derecede ilmi liyâkata sahip olmadığını göstermektedir.¹⁶³ Zehebî (ö.748/1347) ise bu durumu örnekleriyle göstermiş, ilimdeki büyüklüğüne rağmen Nuh b. Ebî Meryem (ö.173/789)'in hadislerinin terkedildiğini, bazan bir ilim dalında imam olanın başka bir ilim dalında bilgisinin az olduğunu, meselâ Sibeveyh (ö.180/796?)'in nahivde imam olmasına rağmen hadisi bilmediğini, Veki b. el-Cerrah (ö.198/814)'in hadiste ön safta yer almasına karşılık Arapçaya fazla aşinalığının bulunmadığını, Muhammed b. el-Hasen (ö.189/805)'in fıkıhta baş olduğu halde kıraatın ne olduğunu tanımadığını ifade ettikten son-

¹⁵⁸ Aydınlı, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 150.

¹⁵⁹ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 78.

¹⁶⁰ Leknevî, *Ecvibe*, s. 34; bk. s. 30-35.

¹⁶¹ Yusuf, (12), 76.

¹⁶² Davudoğlu, a.g.e., I, 9.

¹⁶³ Davudoğlu, a.g.e., I, 39, 49. bk. Hatib, *Kifaye*, s. 116; Kâdî İyâz, *İlmâ*, s. 60.

ra, "Savaşların komutanları vardır. Savaşları onlar yönetir" demiş ve insanlara ilimden çok az bir pay verildiğine işaret etmiştir.¹⁶⁴

Demek oluyor ki, bir branşta âlim olan başka bir branşta o kadar yeterli bilgiye sahip olamamaktadır. Önemli olan kişinin kendi branşında yeterli bilgi ve birikime sahip olabilmesidir.

10. Çelişkili ve Zayıf Hadis Rivayet Ettikleri

Hadis kitaplarında büyük ölçüde olmasa da sikâ râvilerin birbirlerine aykırı rivayetleri, hadislerin sened ve metinlerdeki ihtilaf çeşitleri görülmektedir. Gerçekten sahâbe başta olmak üzere hadis râvilerinden kaynaklanan bir çok ihtilaf sebebi bulunmaktadır. İhtilâfu'l-hadis veya muhtelifu'l-hadis diye anılan ilim dalı, bu tür problemlerin çözümünü konu edinen en zor ilim dallarındandır.¹⁶⁵ Başta Mutezile olmak üzere onlar tarafından hadisçilere yöneltilen ithamlar ve kötüler onların iktidarları süresince devam etmiştir. Mutezilenin hadisçilere yönelttikleri ithamların en ağır ve şiddetlisi hadisçilerin Kur'an'a, akla ve birbirine zıt hadisler rivayet ettiklerini iddia etmeleridir.¹⁶⁶

30 | db

İbn Kuteybe (ö.276/889) hadisçilerin mütenâkız, yani birbirini nakzeden çelişkili hadislerden durumdan kurtulmanın yollarını gösterdiklerini söylemiştir.¹⁶⁷ Ayrıca kelâmcılara cevap olarak gerçeği bilenlerin hadisçileri rivayet ettikleri hadislerden dolayı kötülemeye haklarının olmadığını, kelâmcıların başkalarının gözlerindeki çöprü gördükleri halde kendi gözlerindeki merteği görmediklerini, başkalarını hadis rivayeti konusunda itham ederken bu rivayet edilen şeyleri tevil etmede kendi şahsi görüşlerini itham etmediklerini belirtmiş,¹⁶⁸ eğer kelâmcılar Kur'an ve hadiste çözemedikleri problemleri bu ilimlerin ehline havale etselerdi, bu meselelerin nasıl halledilmesi gerektiğini öğrenebileceklerini, ama onların baş olma sevdalarının buna engel olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Zehebî, *Tezkira*, III, 1031.

¹⁶⁵ Çakan, *İhtilaflar*, s. 120-136. Bu konuda İmam Şâfiî'nin *İhtilâfu'l-hadis*, İbn Kuteybe'nin *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* adlı eserlerinde konu ile ilgili pek çok örneğe rastlamak mümkündür.

¹⁶⁶ Mısırlı yazar Ebû Reyze (ö.1970) de sünnetin çelişkili ifadeler taşıdığını, râviler tarafından tahrif edildiğini, sahih diye adlandırılan hadislerin son derece az olduğunu, sahihlik denen şeyin râvilerin iddiasından ibaret bulunduğunu iddia etmiştir. Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Reyze", *DİA*, X, 214.

¹⁶⁷ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 86.

¹⁶⁸ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 13.

¹⁶⁹ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 14.

Eğer zıt manâlarda gelen iki hadisin her ikisi de sahihse, hadisçilere yöneltilmiş olan ithamın Hz.Peygamber'e rücû etmesi kaçınılmazdır. Çünkü hadisler onun sözleridir ve hadisçiler bu sözleri sadece nakletmişlerdir. Hz. Peygamber ise birbirini tutmayan sözler söylemekten berîdir.¹⁷⁰ Nitekim İbn Huzeyme (ö.311/925), sahih isnadla birbirine zıt iki hadis rivayet edildiğini bilmediğini, böyle iki hadis varsa aralarını telif edeceğini ifade eder ki,¹⁷¹ bu sözden hadisi reddetme yerine onu anlamaya çalışmanın önemi anlaşılmaktadır.

Hadisçilere yapılan eleştirilerden biri de akla aykırı rivayette bulunmaları gösterilir. Akılcı, rasyonalist Mutezile, bazı rivayetlerin akla aykırı olduğu gerekçesiyle hadisçilere hücum etmişlerdir. Mutezile tarafından akla tanınan tam hakimiyet sonucunda koydukları prensiplere ters düşen hadisleri inkara yönelmişlerdir. Çünkü onlar akıl üzerinde hadisin değil, hadis üzerinde aklın hükmünü kabul etmişlerdir.¹⁷² Halbuki hadisçiler de durum bunun tersinedir. Nitekim Zehebî (ö.748/1348)'nin “*Ben kulumu sevdim mi onun işiten kulağı, gören gözü olurum*”¹⁷³ hadisi dikkatini çekmiş, eğer el-Câmiu's-sahîh'in heybeti olmasaydı, bu hadisin münker hadisler arasında sayılacağını söylemiş, hadisi reddetme yerine sahih kaynaklarda rivayetini yeterli görmüştür.¹⁷⁴

db | 31

Sahâbe kuşağı dahil olmak üzere zaman zaman yanlış anlamadan veya başka sebeplerden dolayı az da olsa çelişkili hadislerin rivayet edildiği varlığı bir gerçektir. Hadisçiler, eserlerine aldıkları bu tür hadislerin aralarını bulmaya, ihtilafı gidermeye çalışmakla birlikte bu konuda çok da başarılı olduklarını söylemek her zaman için mümkün olmamaktadır.

Tenkitçilerin hadisçileri eleştirdikleri bir diğer nokta da hadisçilerin zayıf hadisleri naklettikleri ve zararlı olan garîb hadisleri aradıkları yönündedir. Hadis usûlü eserlerinde sahih ve hasen hadis şartlarını taşımayan hadis olarak tarif edilen zayıf hadisin onlardan yüzlere varan çeşitlerinden bahsedilmektedir.¹⁷⁵ Zayıf hadislerle

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfasi*, s. X, Talat Koçyiğit'in önsözü.

¹⁷¹ İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfasi*, s. XVIII.

¹⁷² Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 222.

¹⁷³ *Buhârî*, Rikak 38.

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Feth*, XI, 341; Kastallânî, *İrşâd*, IX, 290.

¹⁷⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûm*, s. 41; Süyûtî, *Tedrib*, I, 179; Kâsımî, *Kavâid*, s. 108-123; Şâkir, *Bâis*, s. 42; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 467-470.

ilgili nakledilen bu bilgiler, hadis ilminin tamamen bir terimler ilmi olduğunu göstermektedir. Tabiatıyla bir hadisin sahih olup olmadığını tespit etmede bu kadar çok hadis çeşidi içinde karar vermek de bir hayli zor olacaktır. Hadis ilminin bu açıdan müşkil olduğunu söylemek gerekir. Ne var ki hadisçiler, zayıf ve garib hadisleri doğru kabul ederek nakletmiş değillerdir. Aksine birbirinden ayırmak ve her ikisini de bildirmek ve çürüğü ile sağlamını, sahihi ile zayıfını bir araya getirmişlerdir.¹⁷⁶ Zira zındıklar, İslâmı tahrif etmek için akıl dışı, anlamsız bir takım rivayetler sokuşturup İslâmı lekelemeye çalışmışlardır. Ayrıca kıssacıların halkı dolandırmak için onların dikkatini çeken münker, garib ve uydurma hadisler anlattıkları bir gerçektir.¹⁷⁷ Hadisçiler, hadis olmadığı halde halk dilinde hadis diye dolaşan pek çok hadisin aslının olmadığını belirtmişler, bu duruma dikkat çekmişlerdir.¹⁷⁸ Dolayısıyla hadisçiler, zayıf hadisleri ortaya çıkarmış değillerdir. Onlar sadece var olan rivayetleri toplayarak eserlerine kaydetmişlerdir.

11. Fırkalaşmayı Artırdıkları

32 | db

Hadisçilere yöneltilen eleştirilerden bir diğeri de hadisçilerin İslâm toplumunda görülen gruplaşmaların ve farklı görüşlere sahip mezheplerin oluşmasına ve her grubun kendini destekleyen hadisler bulabilmesine sebep olmaları, böylece müslümanları birbirlerine düşürerek sünnete ve İslâm'a düşmanlık etmelerine sebep olmakla suçlanmalarıdır.¹⁷⁹ Eğer ortada böyle bir itham söz konusu ise bu ithamın muhatabı yalnız hadisçiler değil, zamanıyla İslam dünyasında fırkalaşmayı körükleyen, kişisel hevâ ve heveslerine uyararak buna ön ayak olan herkeştir.

12. İlmin Zahiri İle Yetindikleri

Bir diğer itham da hadisçilerin ilmin zahiri yani dış görünüşü ile hadisin de sadece ismi ile yetindikleridir.¹⁸⁰ Yani hadisçilerin hadislerle gerektiği şekilde amel etmemeleri, yalnız rivayetle meşgul olmaları demektir. Hadisçi yalnız hadis tahsili ile yetinmemeli, hadis ilminin gereğini de yerine getirmelidir. Bu ilmi öğrenmek isteyen dünyanın en üstün işine tâlip olduğundan amacı yalnız ha-

¹⁷⁶ İbn Kuteybe, *Tevîl*, s. 74, 86.

¹⁷⁷ İbn Kuteybe, *Tevîl*, s. 279.

¹⁷⁸ İbn Kuteybe, *Tevîl*, s. 75.

¹⁷⁹ İbn Kuteybe, *Tevîl*, s. 3; Çakan, *İhtilaflar*, s. 60.

¹⁸⁰ İbn Kuteybe, *Tevîl*, s. 11.

dis rivayet etmek olmayıp, hadislerin gereği olan amele riâyet de olmalıdır. Bir hadis öğrencisini evinde konuk eden Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), öğrencinin gece ibadetinin olmadığını farkettiğinde bu durumu doğru bulmamış, ilim öğrenmek isteyen birinin gece virdinin olması gerektiğini söylemiştir.¹⁸¹ Hadisçiler, hadisin zekatının bir defa da olsa o hadisle amel etmek olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸² Rivayet ilimlerine gereken önemi vererek hadisi din edinme “tedeyyün bi’l-hadîs” hadisçilerin en büyük hedeflerinden biridir.¹⁸³ Bu hedefi gerçekleştiremeyenler faydasız ilim elde etmiş olurlar ki bundan Allah'a sığınmak gerekir.

Sonuç

Hadisçilere yönelik eleştiriler tarihte olduğu günümüzde de devam etmektedir. Her ilim dalının takdir edilen yönleri olduğu gibi, tenkit edilen yönlerinin de olması gayet normaldir, hatta gereklidir. Oniki başlık altında çok fazla detaya girmeden ele aldığımız bu eleştirilerin bir kısmı elbetteki doğrudur. Hadisçilere yöneltilen isnad usûlünün bugün dahi tartışılır olması, ilim dalı içinde çelişkili rivayetlerin bulunması, rivayet ilimlerinin ortak sorunudur. Tarihi dökümanlara dayalı bilgilerin yüzde yüzde doğruluğu hiçbir ilim dalı için söz konusu olamadığı gibi hadis ilmi için de söz konusu olamaz. Burada yapılan galip zanna göre harekettir, bir çeşit ictihattır. Tarihte hadislerin anlaşılmasına gösterilen ilmî çalışmaların tam olarak yapıldığı elbetteki söylenemez. Onların eksik yönleri, çağın modern imkanları kullanılarak müslüman mantığı içinde çözüme kavuşturulmalıdır. Hadisçilerin bireysel olarak ibadetleri, Kur'an'la olan ilgileri, menfaat peşinde koşmaları, gıybet etmeleri, gurura kapılmaları, değişik isnad peşine düşmeleri, okuma-yazma da yanılmaları, ilmin zahiri ile yetinmeleri konusundaki eleştiriler bütün hadisçilere yönelik olmaktan daha çok bazı şahısları hedef alan, mevzii tenkitlerdir. Nakledilen örnekler içinde oluşan genel kanaat daha çok olumlu yöndedir. Bütün bunlara rağmen, Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilerek nakledilen metinlerin ona ait olup olmadığı konusunda hadisçilerin sarfettikleri emeklerin elbetteki eksiklikleri bulunacaktır. Önemli olan eksik yönler üzerinde ciddi ilmi mesailerin harcanarak, problemleri noktaların çözüme

¹⁸¹ Hatîb, *Câmi*, I, 143.

¹⁸² Hatîb, *Câmi*, I, 143-144.

¹⁸³ Hâkim, *Marîfe*, s. 107, Beyrut 1977. bk. a.e., s. 135.

kavuşturulmasıdır. Zira öncekiler sonrakilere bu manada çok şeyler bırakmışlardır.

Kaynakça

- Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Beyrut 1985.
- Aliyyü'l-Karî, *el-Masnû fî ma'rifeti'l-mevzû* (thk. A. Ebû Gudde), Beyrut 1389.
- Avcı, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, Bursevî Örneği, Konya 2004.
- Ebû Gudde, *Lemehât min târihi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1984.
- Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, (thk. M. Saîd Hatiboğlu), Ankara 1971.
- _____, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Riyad 1403.
- Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1407.
- Hindî, *Tezkiratu'l-mevzûât*, Beyrut 1399.
- İbn Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Mısır, 1329.
- İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şenîati'l mevzûa*, Beyrut 1981.
- İbn Kuteybe, *Tevîlî muhtelifi'l-hadîs*, Beyrut 1972 (Çev. M. Hayri Kırbaçoğlu), *Hadis Müdâfasi*, İstanbul 1979.
- İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, Beyrut 1979.
- Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*, Kahire 1970.
- Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Haleb 1964.
- _____, *İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâra fi't-taabbüdi leyse bi-bid'a*, Haleb 1990.
- Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*, Beyrut ts.
- Süyûtî, *Tenvîru'l-havâlik şerhu Muvatta'i Mâlik*, Beyrut ts.
- Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut 1995.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1985.
- Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, Haydarâbâd 1956.
- Zerkeşî, *et-Tezkira fî'l-ehâdis'il-müştehra*, Beyrut ts.

